

СТВОРЕННЯ КООПЕРАТИВНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ОБСЛУГОВУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

ГОНЧАРЕНКО
Владислав Васильович,
доктор економічних наук, професор

Розкрито особливості соціально-економічної природи кооперативних банків, досліджено причини їх відсутності в банківській системі України, розроблено методологічні підходи формування національної системи аграрних кооперативних банків.

In clause features of the social and economic nature of cooperative banks are opened, the reasons of their absence in bank system of Ukraine are investigated, methodological approaches of formation of national system of agrarian cooperative banks are developed.

Проблема розробки ефективних механізмів фінансово-кредитного обслуговування українського села доволі актуальна в сучасних умовах реформування відносин в АПК. У країнах з розвинутою ринковою економікою ця проблема була вирішена завдяки кооперативній ідеї фінансової взаємодопомоги селян та створення таких маловідомих українській економічній науці фінансово-кредитних установ, як кооперативні банки. І хоч окремі аспекти діяльності кооперативних кредитних установ частково висвітлені у працях В. М. Алексійчука, Я. О. Коваль, Л. В. Молдаван, А. О. Пантелеймоненка та інших вчених, ця проблематика залишається малодослідженою і практично не розробленою. У даній статті викладені основні концептуальні підходи до побудови системи кредитування АПК на принципово нових, кооперативних засадах.

1. КООПЕРАТИВНІ БАНКИ В КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ СИСТЕМАХ КРАЇН СВІТУ

У кредитно-фінансових системах багатьох країн світу, окрім традиційних комерційних банків, надзвичайно важливе місце посідають унікальні фінансові установи – кредитні кооперативи та кооперативні банки. Вони перебувають у власності своїх членів і є результатом практичного втілення кооперативної ідеї фінансової взаємодопомоги населення, що виникла понад 150 років тому в Німеччині, звідки поширилась у світі. Співпрацюючи між собою, кооперативні фінансові установи окремих країн створили потужні багаторівневі розгалужені фінансові системи з розвинутою сервісною інфраструктурою. Наприклад, система кооперативних банків Credit Agricole обслуговує дві третини французького аграрного сектору і має активи понад 875 млрд. євро (це у 60 разів більше, ніж

сукупні активи всіх українських комерційних банків). Кооперативний банк Rabobank, охопивши майже 40% ринку депозитних вкладів Нідерландів, на 90% забезпечує потреби аграрного сектору країни в кредитних ресурсах. У 2003 р. цей кооперативний банк надав 24,2 млрд. євро кредитів підприємствам аграрного сектору (ця сума майже у 3 рази перевищує бюджет України). Активи кооперативного банку DZ-Bank (Німеччина) на початку 2003 р. становили 183,5 млрд. євро, а загальний баланс трирівневої кооперативної банківської системи, до якої входять, крім DZ-Bank, 3 регіональних кооперативних банки та 1300 кредитних кооперативів (Volksbanken та Raiffeisenbanken), що мають понад 17 тис. філій та відділень, перевищує 338,8 млрд. євро. Наведені факти переконливо свідчать про важливе значення кооперативних фінансово-кредитних установ у банківських системах не тільки цих, а й інших розвинутих країн.

2. ПРИЧИНИ ВІДСУТНОСТІ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У минулому в Україні діяла потужна і доволі розвинута мережа кооперативних банків та інших кооперативних фінансових установ, яка майже повністю задовольняла потреби селян у фінансових ресурсах. Однак після встановлення радянської влади на східноукраїнських землях, а пізніше й у Західній Україні, ця кооперативна кредитна система була ліквідована, а її кошти та майно – націоналізовані й передані Державному банку СРСР. У період “перестройки” відбулась підміна понять, і під виглядом кооперативного руху почалося відродження приватного підприємництва. У зв’язку з цим під назвою “кооперативний банк” почали відроджуватися перші комерційні банки, які не мали нічого спільного зі справжніми кооперативними банками. Після прого-

лошення незалежності в 1991 р. був прийнятий закон “Про банки і банківську діяльність”, який створив можливості для розвитку в Україні лише комерційних банків. Незважаючи на те, що цей закон начебто створював умови для виникнення банків різних видів і форм власності, в ньому було передбачено, що банки можуть будуватися на акціонерних або пайових засадах і мають керуватись у своїй діяльності законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств. В умовах відсутності повноцінного кооперативного законодавства в Україні була сформована банківська система, що складається лише з комерційних банків, створених у вигляді господарських товариств (178 банків у формі акціонерного товариства і 31 банк – товариства з обмеженою відповідальністю). Автори першого українського банківського закону не звернули увагу на те, що в банківських системах багатьох країн світу доволі поширена ще й така специфічна, унікальна форма фінансової установи, як кооперативні банки, що мають неприбуткову кооперативну природу, належать клієнтам – їх рівноправним власникам. Без цього виду фінансових установ кредитно-банківська система жодної країни не може вважатися повноцінною.

3. ГОЛОВНІ ВІДМІННОСТІ КООПЕРАТИВНИХ ТА КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Головні відмінності кооперативних та комерційних банків, виділені на основі аналізу досвіду їхньої діяльності в багатьох країнах, наведені в табл. 1.

4. ПЕРСПЕКТИВИ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АПК ТА АКТУАЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ АГРАРНИХ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ

Банкрутство акціонерного комерційного банку “Україна”, який традиційно обслу-

Головні відмінності кооперативних та комерційних банків [1, 330]

Ознака	Кооперативні банки	Комерційні банки
Соціальні цілі	Організація фінансової самопомоги на основі об'єднання учасників	Не визначаються
Економічна мета	Надання фінансових послуг учасникам (членам), які одночасно є власниками і клієнтами	Отримання прибутку від надання фінансових послуг клієнтам для розподілу його між власниками
Статус	Неприбуткова організація	Підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив	Акціонерне товариство, ТОВ, приватна фірма
Управління	Демократичне. Кожен учасник має право одного голосу, незалежно від частки в пайовому капіталі банку	Приватно-групове. Кількість голосів пропорційна частці в статутному капіталі банку
Власники	Всі учасники (члени), незалежно від часу вступу. Членство відкрите з тенденцією до постійного розширення	Засновники чи акціонери. Кількість власників має тенденцію до обмеження
Клієнти	Виключно члени-власники*	Переважно особи, що не є власниками
Види послуг	Всі або окремі види банківських послуг, додаткові нефінансові послуги	Всі види банківських послуг
Приоритетні сектори	Сільськогосподарський та дрібний бізнес, домашні господарства	Велика промисловість, торгівля, менше – домашні господарства
Капітал	Початковий пайовий капітал є порівняно невеликим, але постійно зростає за рахунок нових членів. Велика зацікавленість у нагромадженні резервного капіталу	Статутний капітал вноситься при створенні, є порівняно великим та фіксованим. Низька зацікавленість у нагромадженні резервного капіталу
Тенденції системного розвитку	Формування "міцної піраміди" знизу-догори (місцеві банки – регіональні банки – національний кооп. банк)	Створення "сітки" згори-донизу (банк-відділення-філії)
Законодавче регулювання	Кооперативне та банківське законодавство	Підприємницьке та банківське законодавство
Державна підтримка	У вигляді пільгового оподаткування та кредитування, спрямування через ці банки державної допомоги окремим секторам та соціальним групам	У вигляді сприятливого правового поля
Державний нагляд	Національним банком з можливою передачею окремих функцій нагляду Центральному кооперативному банку	Національним (центральним) банком

* – кооперативні банки в багатьох країнах Європи можуть залучати вклади осіб, що не є учасниками (членами) банку, але кредити, як правило, надають переважно учасникам.

говував аграрний сектор, не було випадковим і стало значною системною втратою, що може мати суттєві наслідки для української економіки. Створення для обслуговування аграрного сектору економіки не кооперативного, а комерційного банку в процесі реорганізації державного

Агропромбанку було великою стратегічною помилкою. Цей банк від початку свого створення був приреченим, тому що, перейшовши на нову акціонерно-комерційну основу, був змушений традиційно обслуговувати аграрний сектор. А як свідчить досвід багатьох країн, кре-

дитування сільськогосподарського виробництва ніколи не було привабливим для комерційних банків. Це явище має багато причин, але всі вони зводяться до однієї – значному ризику при порівняно невеликих активах позичальників. Тому комерційні банки, як правило, віддають перевагу клієнтам з інших секторів – будівництва, промисловості, торгівлі, транспорту тощо. Фінансове ж обслуговування аграрного сектору в більшості країн світу здійснюють переважно кооперативні банки, власниками яких є самі сільгоспвиробники. Ці банки часто активно підтримує держава, і переважно через них здійснюється державна допомога національному аграрному сектору.

Нині від правильного вибору перспективної моделі фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектору залежить майбутнє українського села. Схема часткової компенсації з державного бюджету процентних ставок за кредитами комерційних банків дозволяє зменшити проблему кредитування сільгоспвиробників, але не вирішити її, оскільки має чотири суттєвих недоліки:

- щорічно з бюджету необхідно виділяти значні суми коштів, які потрапляють не сільгоспвиробникам, а власникам комерційних банків;
- шанс отримати кредити мають лише сильні господарства, які можуть надати прийнятну для банків заставу (частка таких господарств у загальній кількості товаровиробників незначна);
- комерційним банкам не вигідно кредитувати дрібних сільгоспвиробників, якими є переважна більшість фермерів, одноосібників та особистих підсобних господарств (тому понад 80% сільгоспвиробників залишаються поза сферою інтересів комерційних банків).
- існує значний системний ризик, бо власники комерційних банків у будь-який момент можуть встановити інші пріоритети й відмовитися від кредитування аграрного

сектору (при виникненні привабливіших умов кредитування в інших секторах економіки).

Інша модель вирішення проблем фінансово-кредитного обслуговування села шляхом створення державного земельного банку, яка активно обговорюється останнім часом, поряд з певними позитивними рисами має й кілька суттєвих недоліків:

- для створення державного земельного банку необхідно виділити значні кошти з державного бюджету;
- ефективність майбутнього державного управління цим банком можна небезпідставно поставити під сумнів (цей висновок підтверджує логіка приватизаційного процесу, який здійснюється внаслідок неспроможності держави ефективно управляти своєю власністю).

Існує також думка, що вирішити проблему кредитування села зможуть кредитні спілки, процес відродження яких триває в Україні вже понад 10 років. Дійсно, аналіз звітів, поданих кредитними спілками до Держфінпослуг [3], показав, що в Україні діє понад 500 кредитних спілок, які успішно розвиваються. Вони об'єднують майже 500 тис. громадян, мають сукупні активи 833 млн. грн., з яких близько 61% знаходяться в кредитах. Однак лише 4% кредитних спілок мають активи понад 5 млн. грн., а 26% спілок мають активи менше 50 тис. грн., 32% кредитних спілок мають менше 100 членів, в той час, як лише 19% кредитних спілок мають понад 1000 членів. При цьому слід зазначити, що переважна більшість кредитних спілок діє у великих промислових містах – Києві, Харкові, Донецьку, Дніпропетровську, Луганську, Запоріжжі, Одесі, Севастополі. Структура кредитного портфеля кредитних спілок розподіляється наступним чином: до 2% всіх кредитів – комерційні кредити; до 4% – кредити фермерам та особистим підсобним господарствам; до 8% – кредити на будівництво, реконструкцію та

ремонт житла; до 60 % – споживчі кредити; до 26 % – кредити на інші потреби.

Наведені дані доволі показові й свідчать про те, що **кредитування аграрного сектору не є пріоритетом для переважної більшості кредитних спілок**, а самі кредитні спілки – непристосована до потреб села модель кооперативних фінансових установ.

Звичайно, є окремі приклади кредитування кредитними спілками сільгоспвиробників. Так, кредитна спілка «Каса взаємодопомоги» (м. Полтава) в 2004 р. надала одному зі своїх членів-фермерів кредит у розмірі 200 тис. грн. на 2 роки під 19% річних для придбання комбайна вартістю 300 тис. грн. Можна навести й інші приклади. Але це – швидше виняток, ніж правило.

Тому питання місця і ролі кредитних спілок у забезпеченні потреб аграрного сектору економіки України в кредитних ресурсах залишається неоднозначним і дискусійним. Селяни потребують значного обсягу дешевих (під 12–15% річних) фінансових ресурсів. За підрахунками фахівців щорічна потреба у фінансуванні підприємств аграрного сектору становить 8–9 млрд. грн., з яких потреба фермерських господарств – близько 1 млрд., а особистих підсобних господарств – до 3 млрд. грн. Зрозуміло, що кредитні спілки об'єктивно не можуть навіть у віддаленій перспективі забезпечити ні таких процентних ставок, ні вказаних обсягів фінансування. Це під силу лише банкам.

5. МОЖЛИВА СТРУКТУРА СИСТЕМИ АГРАРНИХ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Можливість створення в Україні кооперативних банків передбачена новою редакцією закону «Про банки та банківську діяльність» від 7.12.2000 р., у ст. 8 якого зазначено, що кооперативні банки створюють за принципом територіальності й поділяють на місцеві та центральний

кооперативні банки. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві (обласні) кооперативні банки.

Система аграрних кооперативних банків має будуватися за принципом знизу догори і складатися з 3-х рівнів, кожен з яких має відповідні функції (рис. 1).

Перший рівень кредитної кооперативної системи могли б формувати кредитні спілки (КС), що діють в районних центрах, та кредитні кооперативи (КК), членами яких є підприємства АПК. Ці організації формують основу системи, перебувають у власності селян і надають їм необхідні фінансові послуги. Слід зазначити, що необхідність створення таких організацій, як кредитні кооперативи зумовлена заборонаю кредитним спілкам надавати послуги юридичним особам. При законодавчому вирішенні цієї проблеми функції установ першого рівня могли б виконувати лише кредитні спілки.

Другий рівень системи формують безпосередньо обласні аграрні кооперативні банки. Це – повноцінні банківські установи, власниками і клієнтами яких є кредитні кооперативи та спілки.

Третій, національний рівень становить Центральний аграрний кооперативний банк, який логічно завершує побудову кооперативної фінансової системи аграрного сектору, об'єднуючи обласні аграрні кооперативні банки та кредитні кооперативи й спілки, що працюють із аграрним сектором.

6. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ СИСТЕМИ АГРАРНИХ КООПЕРАТИВНИХ БАНКІВ

Основні умови та можливі соціально-економічні наслідки створення в Україні системи аграрних кооперативних банків наведені в табл. 2.

Аналіз сучасних умов в Україні та вибіркоче опитування сільгоспвиробників дали змогу зробити кілька важливих висновків для розробки стратегії побудови

KK - кредитні кооперативи; КС – кредитні спілки

Рис. 1. Перспективна модель національної системи аграрних кооперативних банків

кооперативної кредитної системи АПК. По-перше, нинішнє банківське та кооперативне законодавство не сприяє створенню ефективної системи сільської кредитної кооперації. По-друге, на даний час в Україні є окремі елементи (кредитні спілки) та умови (ініціативи в регіонах, певні фінансові ресурси та досвід) для того, щоб розпочати процес і закласти основи ефективної моделі кооперативної кредитної системи європейського зразка для аграрного сектору економіки, навіть без внесення суттєвих змін у законодавство. По-третє, переважна більшість українських сільгоспвиробників ще не готова до реальної та повноцінної фінансової участі у створенні системи аграрних кооперативних банків. Тому державі належить вирішальна роль у започаткуванні та здійсненні цього процесу.

Однак якщо держава не надасть фінансової підтримки для створення системи аграрних кооперативних банків, вона все одно може бути створена, хоча

це займе значно більше часу. В цьому випадку створення кооперативної кредитно-фінансової системи для аграрного сектору України може включати кілька послідовних етапів [4, 154–156].

Перший етап – самоорганізація кредитних спілок в окремих областях. У результаті цього мають бути створені й належним чином легалізовані обласні об'єднання (асоціації) кредитних спілок в областях. Вони візьмуть на себе виконання наступних функцій: навчання, консультування, юридичне та інформаційне супроводження кредитних спілок; аудит й аналіз фінансового стану своїх членів; поширення ідеї кредитної кооперації та допомога у створенні нових спілок; представлення руху кредитних спілок в органах влади та місцевого самоврядування. Асоціації почнуть формувати регіональні стабілізаційні фонди кредитних спілок, які поступово перетворяться у фонди гарантування вкладів, що суттєво збільшить можливість залучення спілками

Умови та соціально-економічні наслідки створення системи аграрних кооперативних банків в Україні

Впровадження та ресурси	Соціально-економічний ефект
<p>Статутний капітал одного обласного кооперативного банку має становити 1 млн. євро, а центрального – 5 млн. євро.</p> <p>Для становлення повноцінної системи з 25 обласних і центрального кооперативних банків необхідно 30 млн. євро або 150 млн. гривень. Така сума щорічно виділяється з бюджету на компенсацію процентних ставок підприємств АПК і потрапляє до комерційних банків.</p> <p>Будувати систему кооперативних банків доцільно поетапно, починаючи з областей, де є необхідні передумови (кредитні спілки, підтримка влади тощо).</p> <p>На 1 область необхідно 5 млн. грн. Частина з них (5–10%) мають внести сільгоспвиробники, іншу – держава. При цьому додаткових ресурсів з бюджету не потребується. Достатньо залучити фінансові ресурси Державного фонду підтримки фермерства й перерозподілити для цього частину коштів, призначених для компенсації процентних ставок за банківськими кредитами.</p> <p>Виділена державою сума на формування статутного капіталу системи аграрних кооперативних банків може бути через певний час (3–5 років) повернута державі учасниками цих банків шляхом викупу державної частки.</p>	<ol style="list-style-type: none"> Кардинальне вирішення проблеми створення надійної та ефективної системи фінансово-кредитного обслуговування АПК. Залучення через новостворену кредитно-кооперативну систему в реальний сектор економіки частини коштів, що знаходяться на руках у населення (за оцінками експертів ця сума сягає 10–20 млрд. дол. США). Підвищення доходів селян за рахунок відсотків, що отримують на вкладені в систему аграрних кооперативних банків кошти (15–20% на рік від вкладеної суми). Підвищення ефективності та збільшення обсягів виробництва традиційними сільгоспвиробниками за рахунок збільшення обсягів кредитування й зменшення плати за кредитні ресурси та фінансові послуги. Значне збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства в дрібних особистих підсобних господарствах завдяки створенню доступного механізму отримання кредитів для переважної більшості селян. Створення умов для розвитку нових виробничих і переробних потужностей та нових робочих місць у сільській місцевості. Збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів за рахунок збільшення доходів селян та обсягів виробництва сільгосппродукції.

області зовнішніх фінансових ресурсів. Обласні асоціації аграрних кредитних спілок з часом стануть членами об'єднання кредитних спілок національного рівня (Національної асоціації кредитних спілок чи інших організацій).

Другий етап – створення на базі обласної асоціації кредитних спілок **Об'єднаної кредитної спілки (ОКС)**. Її головною функцією стане залучення вільних коштів кредитних спілок, банків та інших кредиторів для рефінансування кредитних спілок області та здійснення інших законних фінансових операцій. Це дасть змогу кредитним спілкам області стати стабільнішими і потужнішими фінансовими організаціями, які ефективно

управлятимуть своєю ліквідністю. Практично, **об'єднана кредитна спілка в своїй області де-факто стане прообразом кооперативного банку**, але з меншим набором послуг (так звану обмеженою ліцензією).

Третій етап – створення об'єднаними кредитними спілками областей **Центральної об'єднаної кредитної спілки (ЦОКС)**. Ця, створена на національному рівні фінансова установа виконуватиме роль АПЕКС-установи й завершить формування класичної 3-рівневої кооперативної кредитної системи в умовах несприятливого законодавства.

При цьому слід зазначити, що при

внесенні сприятливих змін у банківське законодавство формування кооперативної кредитної системи для аграрного сектору України може бути продовжено наступними етапами (четвертим і п'ятим), які дозволять вивести створену в результаті реалізації попередніх етапів кооперативну систему на новий якісний рівень.

Четвертий етап – реорганізація об'єднаних кредитних спілок областей у повноцінні обласні (місцеві) кооперативні банки. Це дасть змогу об'єднаним кредитним спілкам в областях стати кооперативними банками де-юре і розширити перелік здійснюваних для своїх членів операцій (так звана повна ліцензія). Отже, при сприятливому законодавстві об'єднані кредитні спілки в областях можуть легко і швидко перетворитись у повноцінні місцеві банківські установи з повним набором банківських послуг.

П'ятий етап – створення місцевими кооперативними банками Центрального аграрного кооперативного банку на національному рівні. Це може бути здійснено шляхом реорганізації ЦОКС, і буде логічним завершенням побудови повноцінної кооперативної банківської системи для аграрного сектору України, що відповідатиме аналогічним європейським системам. Центральний аграрний кооперативний банк поєднає всі місцеві кооперативні банки, кредитні кооперативи та спілки в єдину систему, надасть їм переваги великого системного банку без втрати незалежності й автономності. Ця кооперативна система

працюватиме в інтересах малих і середніх підприємств АПК, оскільки вони будуть її співвласниками і зможуть управляти нею через свої низові організації – кредитні спілки та кооперативи.

Таким чином, запропонований підхід дасть змогу за короткий час створити основу надійної та ефективної системи кооперативного кредитування аграрного сектору України, швидкість подальшого розвитку якої залежатиме від підтримки держави (внесення необхідних змін до законодавства й сприяння з боку держави). Але навіть без неї ця система розвиватиметься, хоч і значно повільнішими темпами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко В. В. *Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика)*. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
2. Гончаренко В. В. *Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків* // *Вісник НБУ*. – 2002. – № 5, С. 29–31.
3. *Перша звітність кредитних спілок до Держфінпослуг* // *Україна-Бізнес*. – 2004. – № 27.
4. Гончаренко В. В. *Концептуальні підходи щодо створення системи аграрних кооперативних банків в Україні / Проблеми фінансової підтримки малих і середніх підприємств на селі / За ред. М. Я. Дем'яненка*. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 154–156.